

Dominik Bierecki*

Teoria salda w prawie niemieckim i gruzińskim a perspektywa polska**

[The Balance Theory in German and Georgian Law and the Polish Perspective]

Abstract

The settlement of mutual performances rendered under contracts subsequently held to be void constitutes one of the more enduring doctrinal problems of the law of unjust enrichment. The question has acquired renewed practical significance in Poland in the wake of judgments declaring foreign-currency-indexed and foreign-currency-denominated loan agreements null and void, and in the light of the divergent jurisprudence that has emerged in their aftermath. In this context, the possibility of applying the balance theory (German: *Saldotheorie*) has gained attention. The present study undertakes a comparative examination of the doctrinal foundations of the balance theory in German jurisprudence and of its statutory counterpart in the Georgian Civil Code, and it assesses the compatibility of the theory with the structural premises of the Polish regime governing the restitution of performances rendered without legal cause. It is submitted that the rationale underlying the balance theory — namely, the mitigation of the asymmetric distribution of risk that arises in contracts involving non-monetary performance — does not obtain in the context of void loan agreements, in which the performances of both parties are pecuniary in character. The reception of the balance theory in Polish jurisprudence concerning void loan agreements is therefore both structurally inapposite and functionally otiose.

Keywords: *Saldotheorie*, restitution of performances rendered without legal cause, void loan agreements, comparative law of unjust enrichment.

* **Dominik Bierecki** – profesor uczelni, dr hab. nauk prawnych, Uniwersytet Pomorski w Słupsku (afiliacja); <https://orcid.org/0000-0001-6993-3974>; dominik.bierecki@upsl.edu.pl / associate professor, PhD in Law, post-doctoral degree, Pomeranian University in Słupsk (affiliation).

** Artykuł przygotowany w trakcie stażu naukowego na Uniwersytecie w Kolonii w kwietniu i maju 2026 r. Pragnę serdecznie podziękować Panu Profesorowi Dariuszowi Szpoporowi oraz Panu Profesorowi Christianowi Rolfsowi za życzliwość i umożliwienie odbycia tego stażu, który stał się dla mnie bardzo cennym doświadczeniem badawczym / This article was written during a research placement at the University of Cologne in April and May 2026. I would like to extend my sincere thanks to Professor Dariusz Szpopor and Professor Christian Rolfs for their kindness and for making this placement possible; it has been a very valuable research experience for me.

Zarys problematyki

Zagadnienie, którym zajmuje się tzw. teoria salda, dotyczy sposobu rozliczenia świadczeń wymienionych przez strony na podstawie nieważnej umowy. Teoria ta zakłada, że świadczenia stron spełnione na podstawie nieważnej umowy należy od razu skompensować, a zwrotowi podlega tylko nadwyżka wartości świadczenia jednej ze stron. W teorii salda stronom nie przysługują samodzielne roszczenia kondykcyjne¹. Teoria salda wywodzi się z niemieckiego orzecznictwa, w którym dotyczy wyłącznie rozliczenia świadczeń z nieważnych umów wzajemnych². W polskim orzecznictwie pojawiła się jako instrument rozliczania świadczeń z nieważnych umów kredytu – jeszcze przed potwierdzeniem wzajemnego charakteru umowy kredytu przez uchwałę Sądu Najwyższego z 28 lutego 2025 r.³ Można powiedzieć, że ze względu na swój rodowód stosowanie teorii salda potwierdzało wzajemny charakter umowy kredytu jeszcze przed tą uchwałą SN.

Celem artykułu jest omówienie funkcjonowania teorii salda w prawie niemieckim (w którym obowiązuje ona jako konstrukcja orzecznicza służąca do rozliczania bezpodstawnego wzbogacenia) oraz prawie gruzińskim (teoria salda została tam wprowadzona do ustawodawstwa), a także ocena, czy założenia teorii salda korespondują z polskim reżimem nienależnego świadczenia. Teza badawcza artykułu stanowi, że recypowanie teorii salda do prawa polskiego – w szczególności w odniesieniu do rozliczenia świadczeń nieważnej umowy kredytu indeksowanego do waluty obcej lub denominowanego w walucie obcej – jest niewłaściwe. Artykuł został przygotowany z posłużeniem się trzema metodami badawczymi. Po pierwsze: metodą teoretycznoprawną, zastosowaną przez analizę niemieckiego i gruzińskiego piśmiennictwa prawniczego dotyczącego teorii salda. Po drugie: metodą komparatystyczną – przez odwołania do niemieckiego i gruzińskiego prawa cywilnego. Po trzecie: metodą dogmatycznoprawną, polegającą na analizie norm polskiego prawa cywilnego.

¹ L. Enneccerus (H. Lehmann), Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts, tom 2, Recht der Schuldverhältnisse. Ein Lehrbuch, Tübingen 1958, § 227 III.

² Wyrok Reichsgerichtu z 14 marca 1903 r., V 458/02, Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen, tom 54, ss. 137–144.

³ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 28 lutego 2025 r., III CZP 126/22, OSNC 2025, nr 11, poz. 97.

Teoria salda w prawie niemieckim

W prawie niemieckim teoria salda (*Saldotheorie*) jest sposobem stosowania norm prawnych dotyczących bezpodstawnego wzbogacenia w sytuacji obustronnej kondykcji z dotkniętej nieważnością umowy wzajemnej (synalagmatycznej). Według teorii salda, gdy obie strony spełniły świadczenia z nieważnej umowy wzajemnej, wzbogaceniem jest nadwyżka jednego świadczenia nad drugim. Saldo to różnica między aktywami a pasywami w rozliczeniu jednej ze stron. Saldo i nadwyżka oznaczają zatem tę samą wartość, opisywaną jednak z różnych perspektyw rachunkowych. Saldo to wynik księgowy, a nadwyżka to ten sam wynik widziany od strony wierzyciela kondykcji.

Strukturalne uzasadnienie teorii salda w niemieckim prawie cywilnym wiąże się z obowiązywaniem w tym systemie prawa zasady abstrakcyjności przysporzenia (*Abstraktionsprinzip*). Zgodnie z tą zasadą czynność rozporządzająca (*Verfügungsgeschäft*) jest niezależna – oddzielona (*Trennungsprinzip*) od leżącej u jej podstaw czynności zobowiązującej (*Verpflichtungsgeschäft*, będącej *causa*). Powoduje to, że nieważność umowy zobowiązaniowej nie powoduje upadku przeniesienia własności (przysporzenia)⁴. W konsekwencji w przypadku nieważnej umowy wzajemnej obie strony – mimo nieważności *causa* – zachowują nabytą własność otrzymanych świadczeń. Po stronie zbywcy nie istnieje roszczenie windykacyjne (bo własność przeszła), a obie strony mają wobec siebie wyłącznie roszczenia kondykcyjne (§ 812 ust. 1 BGB). Teoria salda rozwiązuje problem tworzony przez *Abstraktionsprinzip* (przysługiwanie wyłącznie roszczeń kondykcyjnych i brak roszczenia windykacyjnego), który to problem nie istnieje w systemie kauzalnym, bo tam nieważność *causa* powoduje upadek przeniesienia własności, co aktualizuje po stronie świadczącego roszczenie windykacyjne⁵.

Teoria salda obowiązuje w niemieckim prawie w wyniku zastosowania wykładni operatywnej, nie została bowiem wprost wyrażona przez normy prawne. Wprowadzono ją wyrokiem Reichsgerichtu (Sądu Rzeszy) z 14 marca 1903 r. i od tego momentu pozostaje przewodnią linią orzecznictwa Bundesgerichtshof (Federalnego Trybunału Sprawiedliwości – BGH) na gruncie § 812 ust. 1 i § 818 ust. 3 *Bürgerliches Gesetzbuch*⁶ (BGB).

Klasyczna wersja teorii salda została skonstruowana przez Reichsgericht w wyroku z 14 marca 1903 r., a następnie przejęta przez wczesne orzecznictwo

⁴ L. van Vliet, *Iusta Causa Traditionis and Its History in European Private Law*, 'European Review of Private Law' 2003, 3, ss. 376–378.

⁵ H. Honsell, *Tradition und Zession — kausal oder abstrakt?* [w:] *Festschrift für Wolfgang Wiegand zum 65. Geburtstag*, Bern–München 2005, ss. 349–372, zwłaszcza zaś s. 358.

⁶ <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [dostęp: 3.05.2026].

two BGH⁷. Punktem wyjścia jest tu założenie, że każdej ze stron obustronnie wykonanej, lecz nieważnej umowy wzajemnej przysługuje odrębne roszczenie kondykcyjne na podstawie § 812 ust. 1 BGB (odpowiednika art. 410 k.c.⁸). Niezależność roszczeń kondykcyjnych powoduje jednak, że strona będąca adresatem roszczenia kondykcyjnego, u której wzbogacenie odpadło (np. wskutek zniszczenia, zgubienia lub utraty wartości rzeczy), mogłaby odmówić zadośćuczynienia roszczeniu, powołując się na brak wzbogacenia (§ 818 ust. 3 BGB, odpowiednik polskiego art. 409 k.c.). Jednocześnie, ze względu na niezależność roszczeń kondykcyjnych, mogłaby żądać pełnego zwrotu własnego świadczenia. Klasyczna teoria salda opiera się na wykładni celowościowej (*teleologische Reduktion*) § 818 ust. 3 BGB, która zakłada wyłączenie zastosowania tego przepisu w sytuacji odpadnięcia wzbogacenia. Uzasadnieniem utrzymania obowiązku strony, u której wzbogacenie odpadło, jest powołanie się na synalagmatyczny charakter umowy wzajemnej (§ 320–322 BGB)⁹. W tym przypadku znaczenie ma synalagma funkcjonalna. Ta postać synalagmy powoduje, że świadczenia stron w umowie wzajemnej są ze sobą powiązane wedle zasady *do ut des* (są dla siebie odpowiednikami). Faktyczne wykonanie umowy wzajemnej wraz ze świadczeniem przenosi na stronę otrzymującą także ryzyko jego utraty. Orzecznictwo uznało za wewnętrznie sprzeczne (*venire contra factum proprium*) jednoczesne żądanie zwrotu własnego świadczenia i powoływanie się na odpadnięcie wzbogacenia po swojej stronie. W rezultacie roszczenia kondykcyjne *ipso iure* przekształcają się w jedno roszczenie o saldo (czyli nadwyżkę aktywów nad pasywami) – jako skutek niemożności podniesienia zarzutu z § 818 ust. 3 BGB¹⁰.

Rozciągnięcie synalagmatycznego skutku na zwrot świadczeń z nieważnej umowy wzajemnej nastąpiło przez wprowadzenie do piśmiennictwa niemieckiego pojęcia faktycznej synalagmy (*faktisches Synallagma*)¹¹. Konstrukcja ta zakłada, że nawet jeśli synalagma nie powstała (skoro umowa jest nieważna *ex tunc*), to między stronami zaistniał faktyczny układ wzajemnej wymiany. Strony rzeczywiście świadczyły *do ut des* – co uzasadnia traktowanie obustronnych kondycji tak, jakby pozostawały w synalagmatycznym powiązaniu.

⁷ Wyrok BGH z 19 stycznia 1951 r., I ZR 15/50, Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen (dalej: BGHZ) tom 1, ss. 75–81; wyrok BGH z 22 czerwca 1954 r., I ZR 225/53, BGHZ tom 14, ss. 7–10; wyrok BGH z 8 stycznia 1970 r., VII ZR 130/68, BGHZ tom 53, ss. 144–147; wyrok BGH z 14 października 1971 r., VII ZR 313/69, BGHZ tom 57, ss. 137–150; wyrok BGH z 26 października 1978 r., VII ZR 202/76, BGHZ tom 72, ss. 252–255.

⁸ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2026 r. poz. 795).

⁹ L. Enneccerus (H. Lehmann), Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts, tom 2, Recht der Schuldverhältnisse. Ein Lehrbuch, § 227 III. Por. K. Larenz, C.-W. Canaris, Lehrbuch des Schuldrechts, tom 2, cz. 2 szczególna, München 1994, § 73 I 4.

¹⁰ H. Prütting [w:] Bürgerliches Gesetzbuch mit Internationalem Privatrecht und nationalen, unionsrechtlichen sowie völkerrechtlichen Neben- oder Ergänzungsgesetzen. Kommentar, H. Prütting, G. Wegen, G. Weinreich, München 2024, s. 1900.

¹¹ E. v. Caemmerer, *Bereicherung und unerlaubte Handlung* [w:] Festschrift für Ernst Rabel, tom 1, Tübingen 1954, ss. 333, 334 oraz 385. Zagadnieniu faktycznej synalagmy poświęcono opracowanie monograficzne: H. Leser, *Von der Saldotheorie zum faktischen Synallagma*, Freiburg im Breisgau 1956, *passim*.

Modyfikacja klasycznej teorii salda następuje w jej wariancie bilansowym, obecnym w orzecznictwie BGH i przyjmowanym w nowszym piśmiennictwie¹². W bilansowej odmianie teorii salda nie zakłada się istnienia dwóch odrębnych roszczeń kondykcyjnych; przyjmuje się natomiast, że w przypadku obustronnie wykonanej, lecz nieważnej umowy wzajemnej istnieje od początku tylko jedno roszczenie kondykcyjne¹³. Założenie to wynika z odmiennej wykładni § 812 ust. 1 zd. 1 BGB, który stanowi: *Wer durch die Leistung eines anderen oder in sonstiger Weise auf dessen Kosten etwas ohne rechtlichen Grund erlangt, ist ihm zur Herausgabe verpflichtet* [Kto przez świadczenie innego lub w inny sposób na jego koszt otrzymuje coś bez podstawy prawnej, jest zobowiązany do wydania tego]. W wariancie bilansowym uznaje się, że „coś” (etwas) otrzymane przez strony nieważnej umowy wzajemnej nie jest sumą dwóch niezależnych świadczeń, ale jedną ekonomiczną całością (*einheitliche Vermögensverschiebung*). Jest to przesunięcie majątkowe, którego rozmiar wyznacza saldo, a więc różnica wartości aktywów po obu stronach¹⁴. Wzbogaceniem w rozumieniu § 812 ust. 1 BGB od początku jest zatem tylko ta różnica, a roszczenie kondykcyjne przysługuje wyłącznie tej stronie, na której korzyść wypada saldo¹⁵. Druga strona nie ma żadnego roszczenia, ponieważ nie występuje tutaj wzbogacenie. W konsekwencji § 818 ust. 3 BGB w ogóle nie znajduje zastosowania, gdyż nie ma osobnego wzbogacenia, które mogłoby odpaść w rozumieniu tego przepisu, a kwestia ryzyka utraty rzeczy jest rozstrzygana już na etapie ustalania samego salda¹⁶. Główną zaletą bilansowego wariantu teorii salda jest uznanie, że znajduje ona bezpośrednio podstawę w § 812 ust. 1 zd. 1 BGB¹⁷.

Obok klasycznej *Saldotheorie* i jej wariantu bilansowego w niemieckiej doktrynie funkcjonują również alternatywne propozycje rozwiązania problemu rozliczenia obustronnie wykonanej, lecz nieważnej umowy wzajemnej. Propozycje przyjmują istnienie dwóch roszczeń kondykcyjnych po przeciwnych stronach umowy wzajemnej. Są jednak modyfikacją teorii dwóch kondykcji (*modifizierte Zweikondiktionentheorie*) ze względu na postulowane ograniczenia powoływania się na § 818 ust. 3 BGB. Pierwsza z tych propozycji – pod nazwą teorii decyzji majątkowej (*Lehre von der vermögensmäßigen Entscheidung*) – zakłada, że ryzyko utraty otrzymanej rzeczy obciąża tę stronę, która

¹² Wyrok BGH z 19 stycznia 2001 r., V ZR 437/99, BGHZ tom 147, ss. 152–157; W. Flume, *Die Rückabwicklung nichtiger Kaufverträge nach Bereicherungsrecht — Zur Saldotheorie und ihren „Ausnahmen“*, JuristenZeitung 2002, ss. 321–325.

¹³ Wyrok BGH z 19 stycznia 2001 r., V ZR 437/99, s. 157, gdzie roszczenie kondykcyjne ujmowane jest jako: *einheitlicher Anspruch auf Ausgleich aller mit der Vermögensverschiebung zurechenbar zusammenhängenden Vorgänge in Höhe des sich dabei ergebenden Saldos* [jednolite roszczenie o wyrównanie wszystkich zdarzeń powiązanych przyczynowo z przesunięciem majątkowym w wysokości wynikającego z nich salda].

¹⁴ W. Flume, *Die Rückabwicklung...*, s. 322.

¹⁵ Zob. K. Larenz, C.-W. Canaris, *Lehrbuch...*, § 73 II.

¹⁶ W. Flume, *Die Rückabwicklung...*, s. 324.

¹⁷ W. Flume, *Die Rückabwicklung...*, s. 321.

w wykonaniu nieważnej umowy podjęła decyzję majątkową o wymianie własnego świadczenia na świadczenie kontrahenta. Strona, która świadomie zdecydowała się na nabycie rzeczy w zamian za swoje świadczenie, ponosi niezależnie od ważności samej umowy ryzyko utraty własnego świadczenia. W ten sposób synalagma funkcjonalna i nabycie odpowiednika świadczenia uzasadnia ryzyko utraty własnego świadczenia. Powoduje to, że ochrona przewidziana w § 818 ust. 3 BGB ustępuje przed konsekwencjami świadomej decyzji majątkowej strony¹⁸.

Druga modyfikacja teorii dwóch kondykcji zwana jest kondykcją świadczenia wzajemnego (*Gegenleistungskondition*). Konstrukcja ta różnicuje rozkład ryzyka według przypisywalności (*Zurechenbarkeit*) utraty rzeczy. Przypisywalność dotyczy subiektywnej strony ryzyka utraty rzeczy, obejmującej zarówno zawinione zachowanie (niedbalstwo, lekkomyślność), jak i świadome korzystanie z rzeczy w sposób zwiększający ryzyko jej utraty. Wystąpienie przypisywalności uzasadnia ograniczenie stosowania § 818 ust. 3 BGB przez sięgnięcie do reguły zawartej w § 819 ust. 1 BGB, zgodnie z którą odpadnięcie wzbogacenia (*Wegfall der Bereicherung*) nie chroni odbiorcy, jeżeli ten ma świadomość braku podstawy prawnej swojego wzbogacenia. Zgodnie z *Gegenleistungskondition* w wypadku obustronnie wykonanej, lecz nieważnej umowy wzajemnej § 819 ust. 1 BGB uzupełnia *per analogiam* § 818 ust. 3 BGB. Uzasadnienie dla analogii znajduje się – ponownie – w synalagmie funkcjonalnej. Skoro strona otrzymująca rzecz uczestniczy w synalagmatycznej wymianie świadomie i z chwilą faktycznego wykonania umowy przejmuje ryzyko utraty otrzymanej rzeczy, to jej sytuacja jest analogiczna do tej, w której odbiorca świadczenia ma świadomość braku jego podstawy prawnej. Ryzyko obciąża zatem stronę otrzymującą rzecz, podobnie jak w § 446 BGB (będącym odpowiednikiem polskiego art. 548 § 1 k.c.) ryzyko utraty rzeczy sprzedanej przechodzi na nabywcę z chwilą jej wydania. W konsekwencji, w przypadku świadczeń z nieważnej umowy wzajemnej § 818 ust. 3 BGB znajdzie zastosowanie tylko wówczas, gdy utrata otrzymanego świadczenia jest *rein zufällig* – czyli czysto przypadkowa i nieprzypisywalna subiektywnie ujętemu ryzyku strony (np. wskutek powodzi czy kradzieży przez nieznanego sprawcę przy zachowaniu należytej staranności)¹⁹.

W jeszcze kolejnym ujęciu na modyfikację teorii salda miała wpływ nowelizacja BGB z 2002 r., zwana *Schuldrechtsmodernisierungsgesetz*²⁰. Nie dotyczyła ona jednak przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu, lecz o od-

¹⁸ W. Flume, *Der Wegfall der Bereicherung in der Entwicklung vom römischen zum geltenden Recht* [w:] *Festschrift für Hans Niedermeyer zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1953, ss. 103–176; tenże, *Die Saldotheorie und die Rechtsfigur der ungerechtfertigten Bereicherung*, 'Archiv für die civilistische Praxis' 1994, tom 194, ss. 427–450.

¹⁹ C.-W. Canaris, *Die Gegenleistungskondition* [w:] *Festschrift für Werner Lorenz zum siebzigsten Geburtstag*, red. B. Pfister, M.R. Will, Tübingen 1991, ss. 19–63; tenże, *Gesammelte Schriften*, red. H.C. Grigoleit, J. Neuner, tom 3, Berlin–Boston 2012, ss. 819–866.

²⁰ Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts vom 26. November 2001, Bundesgesetzblatt 2001, cz. 1, s. 3138.

stąpieniu od umowy (§ 346–354 BGB). Reżim odstąpienia obejmuje każdą umowę, w której strona ma prawo odstąpienia (umowne lub ustawowe). Odnosi się więc również do umów wzajemnych, dla których ustawodawca wprowadził ustawowe przesłanki odstąpienia w § 323–326 BGB. Objęcie wszystkich typów umów reżimem odstąpienia od umowy wiąże się ze skutkiem odstąpienia *ex nunc*, który dotyka synalagmy funkcjonalnej, ale nie powoduje upadku synalagmy genetycznej (to powoduje skutek *ex tunc* występujący przez nieważność umowy). Wydaje się, że to, iż obowiązek rozliczenia przywracającego stan sprzed wystąpienia synalagmy funkcjonalnej występuje zarówno w sytuacji odstąpienia od umowy, jak i nieważności umowy, stał się przyczyną wysunięcia postulatu dążenia do ujednolicenia zasad rozliczeniowych²¹. Na gruncie przepisów o odstąpieniu od umowy funkcjonuje teoria dwóch kondycji (§ 348 zd. 1 BGB). Część piśmiennictwa postulowała analogię z przepisów o odstąpieniu od umowy i roszczeń kondycyjnych do sytuacji bezpodstawnego wzbogacenia z powodu nieważnej umowy wzajemnej²². Jednakże orzecznictwo BGH również po 2002 roku stosuje teoria salda²³.

Świadectwem trwania klasycznej teorii salda w orzecznictwie BGH także po nowelizacji z 2002 r. jest wyrok z 21 lutego 2022 r.²⁴ – wydany na kanwie tzw. afery dieslowskiej koncernu Volkswagen. Sprawa dotyczyła nabywcy samochodu VW Golf z silnikiem typu EA 189, w którym zainstalowano oprogramowanie obniżające emisję tlenków azotu wyłącznie w warunkach testów homologacyjnych. Roszczenie odszkodowawcze (deliktowe) nabywcy z § 826 BGB uległo przedawnieniu po upływie trzech lat (§ 195 BGB). W związku z tym BGH dopuścił dochodzenie roszczenia rezydualnego z § 852 zd. 1 BGB (*deliktischer Bereicherungsanspruch*), czyli roszczenia deliktowego ograniczonego do wysokości wzbogacenia sprawcy. Roszczenie to przedawnia się z upływem dziesięciu lat od jego powstania, a niezależnie od powstania – z upływem trzydziestu lat od dokonania czynu albo od innego zdarzenia wywołującego szkodę (§ 852 zd. 2 BGB). BGH odmówił przy tym zastosowania teorii salda, ponieważ sama umowa sprzedaży była ważna, a roszczenie wywodziło się z czynu niedozwolonego, a nie z bezpodstawnego wzbogacenia. Tym samym potwierdził, że właściwym zakresem zastosowania teorii salda pozostaje rozliczenie świadczeń z nieważnej umowy wzajemnej. Mimo wyłączenia teorii salda z rozstrzygnięcia – BGH wyraźnie potwierdził jej dogmatyczne ugruntowanie, stwierdzając, że: *Saldotheorie* nie wyznacza

²¹ Uzasadnienie projektu ustawy (*Begründung des Gesetzentwurfs*), BT-Drucks nr 14/6040 z 14 maja 2001 r., s. 194; <https://dserv.bundestag.de/btd/14/060/1406040.pdf> [dostęp: 29.04.2026].

²² F. Bockholdt, *Anwendung der Wertungen des Rücktrittsfolgenrechts auf den bereicherungsrechtlichen Rückgewähranspruch?*, 'Archiv für die civilistische Praxis' 2006, tom 206, s. 769 i nn. Inaczej: W. Flume, *Die Saldotheorie...*, ss. 444–446.

²³ Wyrok BGH z 2 grudnia 2004 r., IX ZR 200/03, BGHZ tom 161, s. 241.

²⁴ Wyrok BGH z 21 lutego 2022 r., VIa ZR 8/21, BGHZ tom 233, s. 16.

przedmiotu wydania w rozumieniu § 812 ust. 1 i § 818 ust. 1 BGB, lecz stanowi konsekwentne zastosowanie myśli wyrażonej w § 818 ust. 3 BGB²⁵.

Regulacja teorii salda w prawie gruzińskim

Gruzińskie prawo cywilne jest jedną z najmłodszych kodyfikacji postsojalistycznych w Europie. Jego struktura i konstrukcje pojęciowe nawiązują w znacznej mierze do prawa niemieckiego. Wynika to z niemieckiego wsparcia eksperckiego przy pracach kodyfikacyjnych w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku.²⁶ Już w samej systematyce regulacji bezpodstawnego wzbogacenia (art. 976–991 GZGB²⁷, rozdział უსაფუძვლო გამდიდრება — *Usapudzwlo gamdidreba*) widoczne jest pokrewieństwo z niemiecką konstrukcją § 812–822 BGB. Jednakże GZGB zawiera *expressis verbis* regulację, która stanowi funkcjonalny odpowiednik niemieckiej *Saldotheorie* (art. 979 GZGB); w prawie gruzińskim natomiast nie obowiązuje zasada abstrakcyjności (*Abstraktionsprinzip*) przysporzenia, która uzasadnia w prawie niemieckim zastosowanie teorii salda. Zgodnie z art. 186 ust. 1 GZGB: dla skuteczności czynności rozporządzającej wymagana jest ważne zobowiązanie (*causa*)²⁸. Powoduje to, że w przypadku nieważnej umowy wzajemnej własność w ogóle nie przechodzi na nabywcę. Brak *causa* powoduje równoczesny upadek czynności przysparzającej. Zbywca zachowuje status właściciela i przysługują mu jednocześnie dwa roszczenia, roszczenie windykacyjne (art. 172 GZGB) oraz roszczenie kondykcyjne (art. 976 GZGB).

Przypomnieć w tym miejscu należy, że w prawie niemieckim teoria salda dotyczy wyłączenia zastosowania § 818 ust. 3 BGB, który pozwala obowiązane-
mu na odmowę zadośćuczynienia roszczeniu kondykcijnemu z powołaniem się na odpadnięcie wzbogacenia (np. wskutek zniszczenia, zgubienia lub utraty wartości rzeczy). Odpowiednikiem § 818 ust. 3 BGB w prawie gruzińskim jest art. 979 ust. 3 GZGB, zgodnie z którym: [...] obowiązek zwrotu wartości od-

²⁵ Die Saldotheorie bestimmt nicht den nach § 812 Abs. 1, § 818 Abs. 1 BGB herauszugebenden Gegenstand, sondern ist die folgerichtige Anwendung des in § 818 Abs. 3 BGB zum Ausdruck kommenden Rechtsgedankens einer dadurch eingetretenen Bereicherung.

²⁶ Zob. L. Chanturia, *Die Europäisierung des georgischen Rechts – bloßer Wunsch oder große Herausforderung?*, 'RabelsZ' 2010, 74, 1, ss. 154–181; I. Burduli, *Reception, As Milestone for Creation of Legal System (on the Example of Corporate Law of Post-Soviet Georgia)*, „Prawo i Więź” 2021, 2, ss. 112–140; J. Basedow, *Georgien und die Europäisierung des Privatrechts* [w:] *Transformation durch Rezeption? Möglichkeiten und Grenzen des Rechtstransfers am Beispiel der Zivilrechtsreformen im Kaukasus und in Zentralasien*, red. E. Kurzynsky-Singer, Tübingen 2014, ss. 457–463, a zwłaszcza s. 148.

²⁷ საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი (*Sakartvelos Samokaladzo Kodeksi*), uchwalony 26 czerwca 1997 r., wszedł w życie 25 listopada 1997 r., <https://matsne.gov.ge> [dostęp: 3.05.2026].

²⁸ G. Rusiashvili, *Die Saldotheorie im georgischen Recht?* [w:] *Rechtsvergleichung und Privatrecht im deutsch-georgischen Diskurs*, red. T.J. Chiusi, I. Burduli, Saarbrücken 2014, s. 63.

pada, jeżeli odbiorca wskutek zużycia, dalszego zbycia, zniszczenia, pogorszenia lub z innych przyczyn nie jest już wzbogacony ani co do przedmiotu, ani co do jego wartości²⁹. Natomiast dla modyfikacji teorii salda w prawie gruzińskim istotna jest treść art. 979 ust. 4 GZGB, wedle którego: Jeżeli strony umowy wzajemnej mają obowiązek zwrotu świadczenia uzyskanego na jej podstawie z powodu nieważności umowy, a jedna ze stron z przyczyn wymienionych w ust. 2 tego artykułu nie może wydać świadczenia, to nie jest ona zobowiązana do zwrotu, o ile wynika to z istoty normy prawnej, na podstawie której umowa została uznana za nieważną. Z kolei art. 979 ust. 2 GZGB stanowi, że: Jeżeli zwrot uzyskanego świadczenia nie jest możliwy ze względu na właściwość przedmiotu lub odbiorca z innego powodu nie jest w stanie go zwrócić, zobowiązany jest do zwrotu jego wartości rynkowej.

Artykuł 979 ust. 4 GZGB wyłącza zastosowanie art. 979 ust. 3 GZGB. W typowej kondykcji bezpodstawnie wzbogacony może powołać się na utratę przedmiotu wzbogacenia (zużycie, zniszczenie, dalsze zbycie itd.) i dzięki temu uchylić się od obowiązku zwrotu wartości (art. 979 ust. 3 GZGB). Jednak gdy podstawą roszczenia kondykcijnego jest nieważność umowy wzajemnej, ten zarzut zostaje wyłączony. W konsekwencji odbiorca pozostaje zobowiązany do zwrotu wartości na podstawie art. 979 ust. 2 GZGB mimo odpadnięcia wzbogacenia, chyba że taki rezultat sprzeciwiałby się istocie normy prawnej, na podstawie której umowa została uznana za nieważną (art. 979 ust. 4 GZGB *in fine*). Innymi słowy: odbiorca, który nie może wydać świadczenia *in natura* (art. 979 ust. 2 GZGB) i którego wzbogacenie odpadło (art. 979 ust. 3 GZGB), w typowej kondykcji byłby zwolniony z obowiązku zwrotu; w nieważnej umowie wzajemnej powinien natomiast zwrócić wartość świadczenia. Ta regulacja jest ustawowym odpowiednikiem niemieckiej, orzeczniczej *Saldotheorie*. Również w tym przypadku uzasadnieniem kontynuującym obowiązek strony, u której wzbogacenie odpadło, jest powołanie się na synalagmatyczny charakter umowy wzajemnej. Regulacja art. 979 ust. 4 GZGB opiera się na pojęciu faktycznej synalagmy (*faktisches Synallagma*)³⁰.

Jednak współistnienie po stronie właściciela roszczenia kondykcijnego i windykacyjnego rodzi dwa problemy w realizacji teorii salda. Po pierwsze: wykonanie roszczenia windykacyjnego nie jest sprzężone z wykonaniem roszczenia kondykcijnego drugiej strony (natomiast art. 980 ust. 2 GZGB ustanawia obowiązek jednoczesnego zadośćuczynienia roszczeniom kondykcijnym). Druga strona mogłaby wówczas dochodzić swojego roszczenia kondykcijnego dopiero po wydaniu rzeczy właścicielowi. Po drugie:

²⁹ Tłumaczenie autorskie na podstawie przekładu niemieckiego: G. Rusiashvili, *Die Saldotheorie...*, ss. 75 i 78, oraz angielskiego: G. Rusiashvili, *Competition of Vindication and Execution Claim in Reversing of the Outcomes of Invalid Deal*, 'Journal of Law' (Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Faculty of Law) 2013, 1, ss. 194 i 196.

³⁰ G. Rusiashvili, *Die Saldotheorie...*, ss. 65, 75–77 i 79.

w reżimie przepisów o ochronie własności obowiązany do zwrotu rzeczy jest chroniony przez art. 163 GZGB, na podstawie którego nie odpowiada za zniszczenie ani nawet zużycie rzeczy bez winy. To sprawia, że może dochodzić swojego roszczenia kondykcyjnego w pierwotnej wartości, nieograniczonej do salda. Te problemy istnieją jednak tylko wtedy, gdy przyjmie się pierwszeństwo roszczenia windykacyjnego przed roszczeniem kondykcijnym. Dlatego w piśmiennictwie gruzińskim postuluje się pierwszeństwo roszczenia kondykcyjnego wynikającego z nieważności umowy wzajemnej przed roszczeniem windykacyjnym. Teza ta nie jest jednak przyjmowana jednolicie³¹.

Wnioski – nieadekwatność teorii salda do prawa polskiego

Teoria salda nie zastała przyjęta przez polskie piśmiennictwo dotyczące bezpodstawnego wzbogacenia czy – precyzyjniej rzecz ujmując – nienależnego świadczenia (art. 410 k.c.). Ostatnio pojawiła się jako argument do przeprowadzania rozliczeń w konsekwencji stwierdzenia nieważności umów indeksowanych lub denominowanych do waluty obcej, nie znalazła jednak szerokiego uznania w orzeczeniach sądów powszechnych³². W starszym natomiast orzecznictwie Sąd Najwyższy ustalał wysokość roszczeń kondykcyjnych w modelu właściwym dla teorii salda, tj. przez zaliczenie na poczet roszczenia wartości zużytej³³ albo przez waloryzację wartości wzbogacenia³⁴. Jednak nigdy nie zostało wydane orzeczenie, według którego w wyniku rozliczenia nadwyżki aktywów nad pasywami roszczenia kondykcyjne przekształciły się w jedno roszczenie o saldo.

W najnowszym orzecznictwie Sąd Najwyższy podtrzymuje, że stronom nieważnej umowy przysługują osobne roszczenia kondykcyjne (teoria dwóch kondykcji). Linia orzecznicza Sądu Najwyższego – ukształtowana w uchwale siedmiu sędziów z 7 maja 2021 r.³⁵, uchwale pełnego składu Izby Cywilnej z 25 kwietnia 2024 r.³⁶ oraz wyroku z 5 września 2025 r.³⁷ – konsekwentnie odrzuca recepcję teorii salda w polskim prawie cywilnym. Brakuje więc uzasadnienia w wykładni operatywnej dla przyjęcia na gruncie prawa polskiego teorii sal-

³¹ G. Rusiashvili, *Die Saldotheorie...*, ss. 79–86; G. Rusiashvili, *Competition...*, ss. 199–203.

³² Zob. wyrok SA w Białymstoku z 20 lutego 2020 r., I ACa 635/19, *Legalis* nr 2292520.

³³ Wyrok SN z 12 czerwca 1975 r., III CRN 479/74, *Legalis* nr 18822; wyrok SN z 24 października 1974 r., II CR 542/74, *Legalis* nr 18353.

³⁴ Wyrok SN z 13 maja 1988 r., III CRN 83/88, *Legalis* nr 26268.

³⁵ Uchwała składu siedmiu sędziów SN z 7 maja 2021 r., III CZP 6/21, OSNC 2021, nr 9, poz. 56 (zasada prawna).

³⁶ Uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 25 kwietnia 2024 r., III CZP 25/22, OSNC 2024, nr 12, poz. 118.

³⁷ Wyrok SN z 5 września 2025 r., II CSKP 550/24, *Legalis* nr 3272509, w którym wyjaśniono, że teoria salda nie powinna być przyjmowana w związku z wyrokiem TSUE z 19 czerwca 2025 r., C-396/24 (Lubreczlik), Dz.U. UE C 2025, 4253.

da. Oczywiście nie istnieje także podstawa normatywna, taka jak art. 979 ust. 4 GZGB w prawie gruzińskim.

Problem jednak polega na tym, że teoria salda znajduje w prawie niemieckim i gruzińskim odmienne uzasadnienie niż przypisywane jej w polskim orzecznictwie. W polskim orzecznictwie teoria salda rozpatrywana jest w kontekście wartości zapłaty dokonanej przez kredytobiorcę na podstawie nieważnej umowy kredytu. Tymczasem w prawie niemieckim i gruzińskim teoria salda ma chronić stronę umowy wzajemnej, która świadczyła rzeczowo, przed obowiązkiem zwrotu całego otrzymanego świadczenia – zapłaconej ceny, gdy rzecz uległa zniszczeniu lub uszkodzeniu. Uzasadnienie to nie jest adekwatne do świadczeń stron nieważnej umowy kredytu, które w przypadku obydwu stron mają charakter pieniężny³⁸. Pieniądz, jako rzecz oznaczona co do gatunku, ze swej istoty nie ulega zniszczeniu w sensie, do którego odwołuje się niemiecka *Saldotheorie*. Nie powstaje zatem strukturalny problem dysproporcji ryzyka, który ta teoria miałaby rozwiązywać. Co więcej, niemiecka doktryna doprecyzowuje, że *Saldotheorie* w jej działaniu *ipso iure* zakłada określoną strukturę świadczeń. Obowiązek jednej ze stron zwrotu rzeczy przekształca się w obowiązek pieniężny, gdy przedmiot nienależnego świadczenia nie istnieje już w stanie umożliwiającym zwrot *in natura*³⁹. Świadczenia stron nieważnej umowy kredytu nie odpowiadają tej strukturze, gdyż po obu stronach świadczenie nienależne ma od początku charakter pieniężny.

W prawie polskim nie ma też warunku jednoczesnego zadośćuczynienia roszczeniom kondykcijnym (czego w prawie gruzińskim wymaga art. 980 ust. 2 GZGB), dlatego nie występuje strukturalny problem realizacji roszczenia windykacyjnego z pominięciem takiego warunku (pomimo że polskie prawo cywilne, tak jak gruzińskie, przyjmuje zasadę kauzalności przysporzenia – art. 156 k.c.).

Abstrakt

Rozliczenie wzajemnych świadczeń wynikających z umów, które zostały następnie uznane za nieważne, stanowi jeden z najtrwalszych problemów doktrynalnych w prawie dotyczącym bezpodstawnego wzbogacenia. Kwestia ta zyskała ponowne znaczenie praktyczne w Polsce w konsekwencji orzeczeń uznających za nieważne umowy kredytowe indeksowane do waluty obcej oraz denominowane w walucie obcej, a także w świetle rozbieżnego orzecznictwa, które pojawiło się w ich następstwie. W tym kontekście

³⁸ Pomimo że umowa kredytu ma charakter wzajemny – uchwała składu siedmiu sędziów SN z 28 lutego 2025 r., III CZP 126/22, OSNC 2025, nr 11, poz. 97.

³⁹ H. Prütting, *Bürgerliches Gesetzbuch mit Internationalem Privatrecht und nationalen, unionsrechtlichen sowie völkerrechtlichen Neben- oder Ergänzungsgesetzen. Kommentar*, s. 1900.

uwagę przyciąga możliwość zastosowania teorii salda (niem. *Saldotheorie*). Niniejsze opracowanie zawiera prawnoporównawczą analizę podstaw doktrynalnych teorii salda w niemieckim orzecznictwie oraz jej ustawowego odpowiednika w gruzińskim kodeksie cywilnym, a także ocenia zgodność tej teorii z założeniami strukturalnymi polskiego systemu regulującego zwrot świadczeń wykonanych bez tytułu prawnego. Stwierdza się, że uzasadnienie leżące u podstaw teorii salda – a mianowicie złagodzenie asymetrycznego rozkładu ryzyka, które powstaje w umowach dotyczących świadczeń niepieniężnych – nie ma zastosowania w kontekście nieważnych umów pożyczki, w których świadczenia obu stron mają charakter pieniężny. Przyjęcie teorii salda w polskim orzecznictwie dotyczącym nieważnych umów pożyczki jest zatem zarówno strukturalnie nieadekwatne, jak i funkcjonalnie zbędne.

Słowa kluczowe: teoria salda, zwrot świadczeń spełnionych bez podstawy prawnej, nieważne umowy kredytu, prawnoporównawcze ujęcie bezpodstawnego wzbogacenia.

BIBLIOGRAFIA

Bockholdt F., *Anwendung der Wertungen des Rücktrittsfolgenrechts auf den bereicherungsrechtlichen Rückgewähranspruch?*, 'Archiv für die civilistische Praxis' 2006, 206.

Burduli I., *Reception, As Milestone for Creation of Legal System (on the Example of Corporate Law of Post-Soviet Georgia)*, „Prawo i Więź” 2021, 2.

Canaris C.-W., *Gesammelte Schriften*, red. H.C. Grigoleit, J. Neuner, tom 3, Berlin–Boston 2012.

Chanturia L., *Die Europäisierung des georgischen Rechts – bloßer Wunsch oder große Herausforderung?*, 'RabelsZ' 2010, 74, 1.

Enneccerus L. (H. Lehmann), *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts*, tom 2, *Recht der Schuldverhältnisse. Ein Lehrbuch*, Tübingen 1958.

Festschrift für Ernst Rabel, tom 1, Tübingen 1954.

Festschrift für Hans Niedermeyer zum 70. Geburtstag, Göttingen 1953.

Festschrift für Werner Lorenz zum siebzigsten Geburtstag, red. B. Pfister, M.R. Will, Tübingen 1991.

Flume W., *Die Saldotheorie und die Rechtsfigur der ungerechtfertigten Bereicherung*, 'Archiv für die civilistische Praxis' 1994, 194.

Flume W., *Die Rückabwicklung nichtiger Kaufverträge nach Bereicherungsrecht — Zur Saldotheorie und ihren „Ausnahmen“*, 'JuristenZeitung' 2002.

Larenz K., C.-W. Canaris, *Lehrbuch des Schuldrechts*, tom 2, cz. 2 *szczególna*, München 1994.

Leser H., *Von der Saldotheorie zum faktischen Synallagma*, Freiburg im Breisgau 1956.

Prütting H., Wegen G., Weinreich G. (red.), *Bürgerliches Gesetzbuch mit Internationalem Privatrecht und nationalen, unionsrechtlichen sowie völkerrechtlichen Neben- oder Ergänzungsgesetzen. Kommentar*, München 2024.

Rechtsvergleichung und Privatrecht im deutsch-georgischen Diskurs, red. T.J. Chiusi, I. Burduli, Saarbrücken 2014.

Rusiashvili G., *Competition of Vindication and Execution Claim in Reversing of the Outcomes of Invalid Deal*, 'Journal of Law' (Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Faculty of Law) 2013, 1.

Transformation durch Rezeption? Möglichkeiten und Grenzen des Rechtstransfers am Beispiel der Zivilrechtsreformen im Kaukasus und in Zentralasien, red. E. Kurzynsky-Singer, Tübingen 2014.

Uzasadnienie projektu ustawy (Begründung des Gesetzentwurfs), BT-Drucks nr 14/6040 z 14 maja 2001 r., s. 194; <https://dserver.bundestag.de/btd/14/060/1406040.pdf> [dostęp: 29.04.2026].

Vliet L. van, *Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law*, 'European Review of Private Law' 2003, 3.